

Geleneğin karikatürleşmesi: Bitkilerin suyunu çıkarmak

Dr. Murat D. Çekin

1962 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ankara Fen Lisesi'ni bitiren Çekin, 1986'da İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Aile Hekimliği uzmanı olan Çekin, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi projesi danışmanı olan Dr. Çekin, Sağlık Çevre Kültürü dergisinin editörlüğünü yapmaktadır.

Modernliğin yarattığı eski toprak özlemi (nostalji) bitkilere ve bitkisel tedavilere ilgiyi artırdı. Tabiata dönmek istiyoruz ama yaya değil; modern tıbbi yöntemlerden ve ilaçlardan deva bulamadığımızda bitkilere sığınıyoruz. Eskiden sağlıkta ve hastalıkta içselleşmiş bir olağanlıkla başvurulan bitkiler, bu-

gün bizim için, zor zamanda olağanüstü beklentilerimize cevap verecek yeni keşfedilmiş bir hazine.

Hem bitkilere itibar, hem ilaçlara meşruiyet kazandırmak için modern ilaçların bir bölümünün kökeninde bitkiler olduğu söylenebilir de, tıbbi bitkilerdeki etkin maddeler ilaç olarak sentezlenince ayarını tutturmamız, etkilerini kontrol altına almamız zor oluyor. Öte yandan, bitkilerin sağlık etkileri konu-

sunda yapılan yeni çalışmalar modern insanın bilimsel kanıt ihtiyacını karşılıyor. Şehirleşmemiş dünya nüfusunun önemli bölümü zaten gönüllü veya mecburi olarak modern ilaçlar yerine yerel tıbbi bitkileri kullanıyor. Şehirlerde ise bir yandan ilaç, bir yandan tıbbi bitki tüketimi artıyor.

Anadolu'da gıda, kozmetik ve ilaç olarak kullanılan 500 kadar bitkinin 350 kadarı tabiatından toplanıyor ve bunların

Önceleri, her hastanın farklı olduğu ve farklı bir tedaviye ihtiyaç duyduğu, hazır formüller olmadığı, dolayısıyla her vakanın bizzat değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürenler, hastaları çoğalınca, seri mamulleri satmayı daha kârlı ve zahmetsiz buluyor. Bazıları televizyon kanallarının reyting mücadelesinde rol alırken kürlerinin ve kitaplarının satışını da yapmış oluyor.

çoğu "vahşi toplama" yüzünden tükenme tehdidi altında. Bazı bitkilerin abartılı biçimde "ünlenmesi", talebi, fiyatları ve tükenme riskini artırıyor. Tarımı yapılan 30 kadar bitkide gübre, pestisit ve herbisit kirliliği riski var. Anadolu'da büyük şehirlerin aktarlarında satılan 300 kadar tıbbi-aromatik bitkinin bir kısmı ithal. Bitkilerin toksik madde emmeyecek yerlerde yetiştirilmesi, etken maddeden zengin zamanda hasat edilmesi, etken madde kaybı olmayacak şekilde kurutulması, uygun sıcaklık-nem-ışık-temizlik şartlarında saklanması, doğru isimlerle satılması ve miadı dolmadan tüketilmesi konusunda problemler var.

Endemik bitki türleriyle ilgili kayıt tutulmaması ve flora kaçakçılığı konusunda tedbir alınmaması yüzünden, değer kazanan tıbbi bitki türleri kaçırılıyor, gen şifreleri çözülüyor, ıslah projeleriyle farklı özellikte bitkiler üretiliyor, ilaç sanayiinde kullanılıyor. İnsanlar tabii-kültürel miraslarını, çok-uluslu şirketler tarafından yeni keşfedilmiş gibi patentlenen ürünler halinde satın almak zorunda kalıyor. Biyo-korsanlar bitki türlerinin yerlerini ve geleneksel bilgileri

köylerde ve yaylalarda yaşayan, kötü niyetten şüphelenmeyen veya bu işi geçim kaynağı haline getiren yerli halktan öğreniyor.

Fito-şifacılar

Artan tıbbi bitki ve doğal mamul ticareti dünya çapında şirketler doğurdu. Bunların bazıları "çok basamaklı piramit pazarlama" denen bir sistemle satış yapıyor. Ürünlerin piyasada değil, şahıs-bayiler yoluyla satıldığı bu sistemde herkes hem ürüne abone ettikleri, hem de onların abone ettikleri oranında kazanıyor. Yabancı konukların da çağırıldığı, ürünlerin ve pazarlama yönteminin tanıtıldığı toplantılar evanjelik vaazları andıran bir atmosferde geçiyor. Çok kazananlar -benzer temalarla- bayi adaylarını özendirici konuşmalar yapıyor. Şahit olduğum örnekler: "Kıramı bile ödeyemezken şimdi tripleksimde hiç kullanmadığım odalar var", "bir zamanlar duraklarda otobüs beklerken şimdi, çarptığım jipi daha iyisiyle değiştirmeyi düşünüyorum", "en meşhur restoranlara gidiyorum ve menüdeki fiyat hanesine bakmıyorum", "Bali'deki tatilden daha yeni döndüm, işte slaytları". Yakasında büyük bir "kilonu kontrol et" rozeti taşıyan tesettürlü hanımlar dahil, adaylar bu konuşmaları kontrollerini kaybetmiş biçimde alkışlıyor ve konuşmacıdan imza almak için sahneye koşuyorlar.

Türkiye'de son yıllarda, şifa amacıyla bitkilerin kullanılmasını öğütleyen insanlarımız çok popüler. Hastalara "gayr-i resmi" teşhis ve tedavi yöntemleri uygulayanlara, şifa versin vermesin, "şifacı", bitkisel tedavi uygulayanlara da "fito-şifacı" diyebiliriz. Konuyu fito-şifacılarla sınırlı tutuyorum. Önce "sahadan" üç şahsi tecrübe:

- Biri kanser hastası, biri eczacı iki arkadaşım Ankara'da bir şifacının evine gittik. Girenken cep telefonuma mesaj geldi, "kusura bakmazsanız şu mesajı cevaplayım" dedim. Telefonda şüphelenmiş olmalı ki, "istediğiniz kişilere haber verebilirsiniz" dedi. Sadece gülümseyebildim. Kanser hakkında görüşlerini anlattıktan sonra pet şişelerde sıvılar getirdi. Eczacı arkadaşım sıvıların ne olduğunu sorunca "meslek sırrı" dedi. "Bu sıvıları kendi kanser teorinize göre mi hazırlıyorsunuz?" diye sordum. Hekim olduğumu bilmiyordu, "bu kadar hekime gittiniz, hiçbirine böyle sorular sorabildiniz mi?" dedi. "Ama en azından onların kim olduklarını biliyoruz, sizi daha tanımıyoruz" diye cevapladım. Kalktı, "siz zaten girerken telefonla birilerine haber veriyordunuz, tedavi vermiyorum" diyerek sıvıları geri götürdü. Arkadaşlar alttan alınca tekrar getirdi. Ayrılacağımız zaman tavsiyede bulundu: "Septik (şüpheli) olmayın".

Belli ki gazeteci-televizyoncu-gizli kameracı baskınına uğrama tedirginliği yaşayan bu beye söyleyebildiğim şu oldu: "Ama siz de çok septiksiniz, telefonumdan bile şüpheleniniz."

- Kanser hastası bir arkadaşım İstanbul'da bir şifacının bürosuna gittik. Seminerler vermek üzere düzenlediği bürosunun duvarında, sattığı mamulleri üreten Uzakdoğu şirketinin davetiyesi çerçeveliydi. Daha önce başka hastaya verdiğini bildiğimiz mamullerin aynılarını yine aynı kullanım tarifiyle verdi. Sordum: "Anladığım kadarıyla siz hastalara bir şirketin standart mamullerini veriyorsunuz, bu durumda sizden almalarının bir farkı oluyor mu?" "Bunlar bir biçimde temin edilebilir ama etkisi aynı olmaz" dedi ve bir elini yumruk yapıp diğer avucuna mühür vurur gibi çarparak ekledi: "Üzerlerinde (3.tekil şahıs şeklinde kendi ismi) mührü var mı, önemli olan o."

- Kanser hastası bir arkadaşım İstanbul'da konuk olan Antakyalı bir şifacının yanına gittik. Kanserinin cinsinin önemli olmadığını, hazırladığı devanın ishal yoluyla her türlü kanser hücrelerini vücuttan söküp atacağını söyledi. Birçok hastalık için hazırladığı orijinal devalar olduğunu, bir eczacılık fakültesi dekanının formüllerini çalmaya çalıştığını anlattı. Üst üste sigara içmekten parmakları sararmıştı. Gülümseyerek sordum: "Peki sigarayı bırakmak için bir deva bulamadınız mı?" "Gerek yok ki" dedi, "bu devadan yılda bir kere alınca sigaranın bütün toksinini atıyor."

Üç olayda da, verilen preparatlar kullanılmadı. Yıllar boyu böyle birçok şifacı ile tanıştım. Hatta kim nerde ne yapıyor diye, bildiğim şifacıların dökümünü çıkarmaya çalıştım. Elbette hepsini aynı kefeye koymak yanlış olur; çoğu zaman olduğu gibi bu konuda da en önemli ipucu, usul ve üslup.

Şifacılar bazı özelliklerine göre sınıflanabilir:

- Hekim olmayanlar, hekim olanlar.
- Tıbbi tahlilleri, teşhisleri dikkate alanlar (veya alıyormuş gibi görünenler), dikkate alanlar.
- Neyi, ne oranda verdiklerini meslek sırrı sayanlar, verdiklerinin muhtevası belli olanlar.
- Vakaları kaydetmeyenler, kaydedenler (Kayıtların nasıl kullanıldığı ayrı bir mesele).
- Para alanlar, para almayanlar
- Televizyon-radyo-kitap-dergi-broşür-web sayfası ile tanıtım yapanlar, yapmayanlar.

Yukarıdaki özellikler farklı kombinasyonlarla bir araya gelebiliyor. Ama şifacılar arasında en sık rastladığım özellik, gülümseten bir megalomani. Bazılarında bu durum, üstte örneğini verdiğim gibi, kendinden üçüncü tekil şahıs olarak ve bazen yalnızca soyadı ile bahsetmek şeklinde tezahür ediyor. Artık o bir "marka" olarak fani varlığından bağımsız yeni bir şahsiyet kazanmıştır; soyadı, bu şahsiyetin geçmişe uzanan köklerine işaret etmektedir. "Çağdaş Lokman hekim" unvanı zaten hazır, kimse üzerine tescil edilmediği için isim hakkı söz konusu değildir.

Birçok şifacının, redaksiyona tenezzül etmedikleri, Türkçesi ve imlası kötü ama gösterişli kitapları ve websayfaları var. Yazılanlar genellikle başka kaynaklardan derleme. Subjektif olarak vaka tecrübeleri yer alıyor. Biyografilerini hedefe uygun biçimde kaleme alıyorlar. Bu yayınlarda, kendilerini ululayan hasta mesajlarını başarılarına delil olarak gösteriyorlar. Dini terminolojiyi cömertçe kullanarak bir yandan sık sık "şifa Allah'tan, Allah'ın inayeti, Allah'ın mucizesi" diyor, bir yandan nasıl mucizeler gösterdiklerine dair hasta sözlerini yayımlıyor ve bu iki tavrı "Allah bizi vesile kılıyor" diye tevیل ediyorlar. İnsan sormadan edemiyor: Kibir için şifa olacak bir Hudâyi-nâbit yok mu?

Şifacıların bir kısmı, tanınınca kendi özel ürünlerini hazırlıyor veya imal ettiriyor. Reçete ettikleri bitkilerin satışını yapanlar, bunu, güvenilir bitki bulmanın zor olmasıyla açıklıyor. Önceleri, her hastanın farklı olduğu ve farklı bir tedaviye ihtiyaç duyduğu, hazır formüller olmadığı, dolayısıyla her vakanın bizzat değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürenler, hastaları çoğalınca, seri mamulleri satmayı daha kârlı ve zahmetsiz buluyor. Bazıları televizyon kanallarının reyting mücadelesinde rol alırken kürlerinin ve kitaplarının satışını da yapmış oluyor.

Özellikle medyada sık görünen şifacılar muhtemel hukuki problemlerden korunmak için tedbirli davranıyor. Hekim olmayanlar hastalarına hekimlerin teşhis koymasını tercih edebiliyor, hekimlerin verdiği tedavinin bırakılmamasını öğütleyebiliyor. Verdikleri devaların ilaç değil, gıda desteği olduğunu söyleyerek kanuna aykırı fiil işlemediklerini vurguluyorlar. Şifacıların kendi aralarında da mücadele oluyor. Biri diğerlerinin hatalarını yayınlıyor; onları eski yanlış bilgileri tekrarlamakla suçluyor; bir başkası kendinden bilgi, fotoğraf veya hasta çalındığını söylüyor.

Türkiye'de son yıllarda fito-şifacılar duyulan ilgide medyanın, özellikle televizyonun, en çok da kadın ve haber programlarının rolü var. Televizyonun özel dili zaten insanları havaya soku-

yor. Telkin etkisini göz ardı etmemek lazım. Programdan çok önce başlayıp program boyunca devam eden sesli ve yazılı anonslar o kadar çok "az sonra mucize tedavi" diyor ki, iyileşmek isteyen hastanın ayağına şifacı gelmiş gibi oluyor. İş, "az sonra" sunulan formülü uygulayıp "mucizeyi yaşadım" mesajını iletmeye kalıyor.

Modern tıbbın hâkim olduğu coğrafyalarda insanları şifacılar çeken sebepler üzerinde durulmuştur. Modern teşhis-tedavi sürecinde hastaların hekimlerden ve diğer sağlık personelinin yeterli ilgiyi ve şefkati görememesi, hekimlerin hastaları yeterince dinlememesi, onlara yeterince dokunmaması. Modern yöntemlerin faydasız veya zararlı olabilmesi. Bazı hekimlerin tamahı. Bunlar doğrudur ve bu yazıyı bir şifacı yazsaydı, modern tıp için kötü örnekler bulması hiç zor olmazdı. Ayrıca hükümetler, mesela bitkilerin tıbbi kullanımı konusunda politika oluşturmuyor, hekimler tıbbi bitkileri ilgilenmeye değer bulmuyor diye insanlar dertlerine deva sunan kişilere başvurmasını mı?

Ama göz önündeki hangi şifacımız hangi hastaya ne kadar vakit ayırıyor? Onu ne kadar dinliyor? Çoğu zaman tedaviler, bazen teşhisler uzaktan belirleniyor. Pazarlanan ürün ve kitapları göz önüne alınca, maddi kazançlarının büyük miktarlara ulaştığını görmek sürpriz değil. Fito-şifacılarımız hem şifanın tabiatla olduğunu söyleyip tıbbi güya basitleştiriyor, hem de bu işin ilmini yaptıklarını söyleyerek uzmanlıklarına, kitaplarına, kürlerine muhtaç olduğumuzu hissettiriyor. Ahmet Haşim, Almanların titr merakını anlatırken nakleder: İki kapı olsa, birinde "cennet", diğerinde "cennet hakkında konferans" yazsa, Almanlar ikinci kapıya hücum edermiş. Biz de, tabiatın kapısında duran ve tabiatın bağrında olağanüstü şeyler gördüğünü, bize de göstereceğini iştihayla anlatan kişiye mest oluyor, bahşış vermeden içeri gireriz.

Bitkilerin mucizevi etkisini düşündüğümüz kadar insandaki mucizevi gücü düşünmüyoruz. Bu güç yalnız sağlık halinde veya sağlığa kavuşurken değil, hastalanırken, hatta hastalıktan ölürken de kendini gösteriyor. Birçok zaman, hastalık tablosunu oluşturan belirtiler ve bulgular, aslında iyileşme, denge bulma çabasının tezahürü. Bu durumda sentetik ilaç kullanmak kadar bitkisel drog kullanmak da uygunsuz; "doğal tedavi" bitkilerle tedavi değil, dış katkılardan çok zihinsel katkının önem kazandığı, belki yaşama değişikliği yapmamız gereken bir "kendiliğinden iyileşme" süreci. Ama bazen hastalık, önüne geçilmez biçimde hükümünü sürüyor ve hiçbir tedavi, işleyişi

Birçok zaman, hastalık tablosunu oluşturan belirtiler ve bulgular, aslında iyileşme, denge bulma çabasının tezahürü. Bu durumda sentetik ilaç kullanmak kadar bitkisel drog kullanmak da uygunsuz; "doğal tedavi" bitkilerle tedavi değil, dış katkılardan çok zihinsel katkının önem kazandığı, belki yaşama değişikliği yapmamız gereken bir "kendiliğinden iyileşme" süreci.

kadar çözülüşü karşısında da aciz kaldığımız organizmaya can katamıyor.

Geleneksel kültürlerde, "kocakarı" veya büyük ana, bereketin kaynağıdır ve aslında dünyanın kendisidir. "Gök babanın" güneş, ay, yağmur, kar, rüzgârla hayat verdiği "yer ana", bitkileri ve hayvanları ile kendini zenginliklerinin kıymetini bilenlere açar. Bitkilerin dilinden anlayan, onlarla konuşan ve onlardan aldıkları sırlarla "kocakarı ilaçlarını" yapan insanlar, yeryüzünde kendilerinden çok daha tecrübeli olan bu varlıklara gönül borcu hisseder. Bugünkü piyasa ise bitkilerden çok bitkilerin suyunu çıkaranlara paye veriyor ve tevazuun köreldiği bu iddialı performans, orijinal olanı tahrip eden bir restorasyon gibi, geleneği karikatürleştiriyor, çarpıtıyor, karartıyor.